

Pomagali so si med seboj

Marija Gasser o trdem življenju in usodi ljudi v vaseh pod Ratitovcem

Pravkar je izšla vaša knjiga *Vasi pod Ratitovcem skozi čas, v kateri ste opisali zgodovino in življenje v vaseh in zaselkih pod Ratitovcem. Glede na to, da niste domačinka, ste delo opravili res temeljito. Zakaj ste se odločili, da boste tem krajem posvetili toliko svojega časa in dela?*

V knjigi so opisane vasi Spodnje Danje, Zgornje Danje, zaselki Trojar, Zabrdno, Torka in Ravne. Vasi ležijo na nadmorski višini od 895 do 1150 metrov, pod Ratitovcem, v zadnjem delu Selške doline in spadajo pod občino Železniki. Konec 13. stoletja je loška gospoda, da bi kultivirala to območje, tu naselila Nemce iz Pustertala.

V Zabrdnu je rojstna hiša moja ga moža. Že več kot tri desetletja sem vpeta v te vasi. Od takrat do danes se je podoba teh vasi zelo spremenila. V dobrem in malo manj dobrem. Malo boljše je infrastruktura, nekatere hiše so obnovljene, nekaj več je strojne obdelave. In malo manj dobrem; kar je bilo včasih pogoj za ročno obdelavo, večinoma opuščajo. Vasi, razen Spodnjih Danj, so skoraj prazne. Nekaj hiš z značilno tirolsko arhitekturo propada, prav tako gospodarska poslopja, kozolci. Premalo je rok in narava kaže svojo moč. Nekoč, pred več kot sedmimi stoletji, so prvi priseljenci z rokami iztrgali naravi plodno zemljo, danes pa se kljub trudu pridnih domačinov te strme, sončne košenine zaraščajo.

Skozi te vasi vodi kolesarska pot, veliko je pohodnikov, pogosto sprašujejo in se čudijo, zakaj v tako lepih krajih ni ljudi. Nekateri imajo zelo napačno predstavo o teh vaseh, ne poznajo zgodovinskega ozadja ali pa jim celo očitajo, da krajine ne čujemo dovolj skrbno. S takimi izjavami se tem ljudem dela še dodatna krivica. Malo ljudi ve za krivico, ki se je zgodila v vaseh pod Ratitovcem. Zaradi nje so bili tukajšnji prebivalci vseskozi zapostavljeni od lokalnih skupnosti in države.

Za zapis je bilo več nagibov. Moj namen je, da z zapisom ohranim vsaj delček iz zelo bogate in posebne zgodovinske skrinje. Zapis je bogastvo za nas, rodove naprej, izraz spoštovanja ter zahvala prednikom za oblikovanje tako lepe krajine.

Kako ste zbirali gradivo? Starejših ljudi je namreč vedno manj.

Pred več kot dvema desetletjema sem na zelo neuglednem mestu (na smetišču) v vasi rešila Šolsko kroniko OŠ Zabrdno in še nekaj zelo dragocenih šolskih predmetov, ki jih še danes skrbno hranim. Bila sem užaljena. Kasneje sem ugotovila, da je bil šolski arhiv prevzet šele šest let po zaprtju zabrdne šole, leta 1977. Bil je objeden od podgan. Tudi tu se pokaže odnos do teh vasi. Že pred leti sem se veliko pogovarjala s Petrom Jenšterlom – Adamovim, pa tudi z drugimi domačini, ki so mi marsikaj osvetlili.

Zaradi posebnosti teh vasi sem že nekaj časa zbirala in zapisovala, kar sem videla, slišala. Načrtno sem iskala pisne vire, zbirala sem častitljivo stare fotografije. Brala sem razno literaturo, obiskovala arhive in muzeje, neprecenljiva pa je bila za moje delo župnijska kronika v Sorici in zabrdse ter soriške šolske kronike. Kronike so izjemna dragocenost, resnični, verodostojni dokazi za razjasnitev življenja prebivalcev v teh krajih.

Pogovarjala sem se z domačini, ki imajo veliko vedenja in čuta za preteklost. Iskala sem zgodbe, pesmi, zanimalo me je šolstvo, kako je potekal pouk, kaj so se v šoli učili. Izjemno spoštljivo, odkrito smo se pogovarjali o zemlji, delu, praznovanjih, o vsem, kar je te ljudi tako izjemno navezalo na te kraje. Pogovori so me bogatili, hkrati pa so bili tudi pretresljivi, čustveni, saj otroštvo niza zelo globoke spomine.

Kaj je posebnost v knjigi opisanih vasi?

Tu so živeli izjemno iznajdljivi, neverjetno sposobni pridelovalci z znanjem preživetja v težkih razmerah, z občutkom za lepoto ter neskončno navezanostjo na visokogorsko krajino. Med sabo so v sožitju živeli gruntarji, kajzarji in gostači. Upoštevali so trden notranji red v skladu s krščanskimi vrednotami. Bili so samozadostni, inteligentni, napredni, njihove navade so bile drugačne, posebne. Dolga stoletja so bili odrezani od preostalega sveta, povezani le s stezami in vezani na noge. Živeli so dokaj odmaknjeno in ločeno od drugih krajev. Imeli so znanje o obdelovanju zemlje, znali so delati na tistih obljudenih površinah, ki jih je ponujala s soncem obsijana pokrajina. Marsikaj je tudi mene močno presenetilo. Npr., da je v hiše na Torki po glinenih cevah že pred več kot dvesto leti pritekla voda.

Prva fotografija v svetu je ohranjena iz leta 1826 v Franciji, na Torki pa so se fotografirali dobrih 50 let kasneje.

Golcarji iz teh krajev so bili vrhunski po svojih sposobnostih. Sposobni so bili spravila lesa iz težko dostopnih strmin. Delo so dobili v Franciji, Galiciji, Romuniji, Turčiji, Bosni. Vse to priča o izjemni naprednosti teh ljudi. Pridelali so vse, kar je bilo potrebno za življenje.

Tod so živeli tirolski priseljenci, ki so imeli svoj jezik in kulturo. Vse to ste v knjigi natančno popisali.

S seboj so prinesli svoj jezik in svojo kulturo, običaje in jih skozi stoletja spoštovali ter ohranjali. Skoraj vsi moški so igrali enega ali več instrumentov. Igrali so orglice, harmoniko, klarinet, violino in veliko so prepevali.

Življenje v vaseh pod Ratitovcem je bilo vsekakor zelo trdo.

Življenje je bilo trdo, garaško. Njive so bile na bregovih in so bile obdelane ročno. Odvisni so bili

MARIJA GASSER
Foto: I. Ž.

od samooskrbe. Podnebje je tu precej hladno, uspeva le ena letina. Ukvarjali so se s poljedelstvom, sadjarstvom, redili so govedo, drobnico. Skrbno so izkoriščali les in kamen za zidavo, pokrivanje streh s skriljem. Kot obelisk stojijo le še nekateri kamniti kozolci in poslopja. Ukvarjali so se z rokodelstvom, nekateri njihovi izdelki so bili prav genialni.

V knjigi ste podrobno opisali običaje in versko življenje.

Vse je bilo zapelano v določen red, v ravnovesju z naravo in s svetimi časi cerkvenega leta. Ko je dan pred praznikom ali v soboto zvonilo fajrant, (ob štirih popoldan), so končali delo in se pripra-

koga malo *pošifali* ali če se niso z njim strinjali. Po drugi svetovni vojni so njihov jezik prepovedali. Kljub temu nekaj domačink še *špreha* (govori), tako da je v knjigi tudi slovar. *Borte sa se vrležale*. Besede so se izgubile. Kaj se zgodi, če izgine jezik, kultura, arhitektura, zgodovina? Odgovor je jasen na tem malem delčku pokrajine. Prepoved jezika je tudi negativen odnos do tega okolja.

Kaj je danes ostalo v teh vaseh oz. zaselkih od življenja pred drugo svetovno vojno?

Vasi kažejo podobo zgodnjega 20. stoletja. To je na neki način pozitivno, če bi stavbno dediščino ustrezno vzdrževali. Vasi so nekaj posebnega v Selški dolini, a tega se zavedajo le redki posamezniki. V Zgornjih Danjah se je podrla kajza, v Ravnah propada stavba, poslikana s freskami, nekaj mogočnega Javhovega rodu. Kaj bo s Koblarjevo hišo? Te dni so podrli gospodarsko poslopje pri Trojarju. Koliko znoja, truda prednikov je bilo potrebno, da so z vprežno živino pripeljali kamenje, ga pozidali, ročno podrli drevesa in jih obtesali v tramovje. Za *rušt* tako mogočnega poslopja je potrebno sto kubikov lesa. Kolikokrat je zapelo kladivo, da je oblikovalo tisoče skrilastih ploščic?

Tako kot drugod po Sloveniji sta tudi tu vojna in revolucija zasekali hude rane. V knjigi jih opisujete. O medvojnem in povojnem nasilju se dolgo ni govorilo, šele zdaj ste ga vi, po 70 letih, nekoliko osvetlili.

Vojno so želeli ljudje le preživeti. Nekaj fantov, mož so mobilizirali Nemci, nekaj jih je šlo v partizane, nekatere so ujeli Nemci, jih mobilizirali za delo na Koroškem, ali so jih poslali na fronto. Sorica je bila na meji med italijanskim in nemškimi okupacijskim območjem, zato je bila v Sorici graničarska postojanka. Le med hajkami, ko so prišli SS oddelki iz Bohinja, so bili tu boji. Soriški Nemci in partizani so se med seboj dogovarjali, niso se srečevali. Spodnje Danje

in podgorske vasi so bile stalno na vrsti za rekvizicije različnih partizanskih enot. Partizani so pogosto rekli domačinom, da so ti kraji na črni listi. Na poziv so se leta 1944 spodnjedanjarski moški priključili graničarski postaji v Sorici. Če tega ne bi storili, bi Nemci izselili njihove družine. Graničarji so delovali v dobro ljudi v tej okolici in marsikdaj ugodno rešili kakšno situacijo. Tudi to je opisano v knjigi.

V Sorici je bila postavljena spominska plošča ljudem, ki jih je umorila domača oblast. Kdo je na njej?

Sorodniki, občina Železniki in Nova Slovenska zaveza so ob 70. obletnici genocida postavili spominsko ploščo v spomin in opomin župniku v Sorici Francu Krašni, duhovniku Filipu Terčelju in 24 »izginulim« domačinom. Usoda teh vasi in ljudi je ena izmed tisočih, a vendar po svoje edinstvena. Na tem območju se je začelo najhujše dogajati po končani vojni.

V prvih dneh »svobode« je »izginilo« 24 mož, v glavnem gospodarjev večjih kmetij: očetov, mož, bratov, sinov. Nekateri sploh niso bili graničarji. Med njimi je bil Franc Kopač, nemški ujetnik, Anton Valentinčič je delal na kmetiji na Koroškem, Gašper Weber (Koblarjev stari oče) je bil vso vojno doma. Dovolj je bilo, da je bil iz teh krajev, in je »izginil«. Povprečna starost ubitih je bila 35 let. Odrgali so jih od družin s petimi, dve s šestimi otroki. Za ugotavljanje kakršne koli krivde niso bili izpeljani niti minimalni postopki. Se danes njihovi sorodniki ne vedo, kje so njihovi grobovi. Ena od osnovnih, temeljnih pravic, ki velja v kulturnih družbah od antike dalje, je pravica do groba. V dneh okoli božiča leta 1945, v »svobodni«, so na Koroško izgnali 90 prebivalcev teh krajev, od tega 62 otrok. Ostali so brez doma, odvzeli so jim državljanstvo, razlaščeni so bili premoženja, prepovedali so jim jezik, spremenili so jim priimke. Izgubili so svojo identiteto in dostojanstvo. Nihče jim ni mogel očitati ničesar drugega kot to, da so bili njihovi predniki nekoč, pred davnimi stoletji, nemškega oz. tirolskega porekla. Njihovo usodo sta delila tudi župnik v Sorici Franc Krašna in duhovnik Filip Terčelj (pisatelj, pesnik, nabožni pisec), ki sta se zavzela za te ljudi, zato so ju pripadniki povojnih oblasti umorili v Štulčevi grapi. Zapostavljenost se je nadaljevala. Desetletja so bili ljudje odrinjeni na rob, drugorazredni. Niso smeli niti povedati, vprašati za svoje očete, ni jim bilo dovoljeno žalovati za njimi. To dediščino, zažrto bolečino, nosi naš narod s seboj skozi rodove. Nihče se tem ljudem za prestano gorje in krivico ni nikoli opravičil. Ti kruti dogodki so pustili travme in rane za več rodov ter za vedno spremenili podobo teh krajev.

Ljudje, ki so toliko pretrpeli, so že zdavnaj oprostili, želijo le, da se jih z zapisom razbremeni. ■

IVO ŽAJDELA

OD OTROŠTVA DO ZRELOSTI JE VELJAL Z ZNOJEM ZAPISAN RED.